

# BAĞLAM İÇERİSİNDE YÜREK ve KALP SÖZCÜKLERİ

## *Yürek and Kalp Words in Context*

*Bayram ÇETİNKAYA\**

### ÖZET

Pek çok dilde benzer kavramları karşılamak için farklı sözcüklerin kullanıldığı görülebilmektedir. Genellikle eş anlamlı olarak adlandırılan bu sözcükler, bağlam içerisinde benzerlik ve farklılıklarını gösterebilmektedir. Bu çalışmada söz varlığımızda temel anlamı kanı pompalayan organ olan *yürek* ve *kalp* sözcükleri, bağlam içerisindeki kullanımlarına bakılarak incelenmiş ve sözcüklerin farklılıkları ve benzerlikleri üzerinde durulmuştur.

*Anahtar Kelimeler: yürek, kalp, eşanlamlı, bağlam, eşdizim*

### ABSTRACT

In many languages, different words can be used for same concepts. But in context, these words' differences and similarities can appear because of using with other words. In this research, *yürek* and *kalp*, whose denotation is bodily organ which pumps blood, have been analyzed in context. And their differences and similarities have been concentrated on.

*Key Words: heart, synonym, context, collocation*

\*\*\*

## 1. GİRİŞ

Genellikle benzer anlamlara sahip sözcükleri adlandırmada kullanılan *eş anlamlı sözcükler* terimi, bazı araştırmacılar tarafından, gerek dilin yapısı gerekse eş anlamlı olarak kabul edilen sözcüklerin gösterdiği farklılıklar göz önünde bulundurularak uygun bir adlandırma olarak görülmemektedir.

Türkçemizde, konuyla ilgili *müradif*, *müteradif*, *sinonim*, *eş anlamlı* adlandırmalar yanında *anlamdaş*, *yakın anlamlı* gibi kullanımlara da rastlamaktayız.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te *eş anlamlı* kelime grubu "Anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan (kelimeler), anlamdaş, müteradif, sinonim" olarak tanımlanırken *anlamdaş* "Eş anlamlı, müradif, müteradif, sinonim." şeklinde açıklanmıştır (*Türkçe Sözlük*, 2005).

\* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (bctinkaya@aku.edu.tr)

Günümüzde birçok dilbilimci, eş anlamlı sözcükler olarak belirtilen *ak - beyaz, kara - siyah, yıl - sene, çehre - surat, cesaret - şecaat* gibi sözcüklerin birbirleriyle tam bir benzerlik içerisinde değil de yakın anlamlı olarak birbirleriyle ilişki kurdukları görüşündedirler. Hatiboğlu'na göre bu tür sözcüklerdeki anlam eşitliği tamamen görecelik arz etmektedir ve bunlar için matematiksel bir eşitlik söz konusu olamaz (1970:9).

Cruse, doğanın faydasız, geçersiz şeyleri sevmediği gibi doğal dillerin de birbirine anlam yönünden tam olarak benzerlik gösteren sözcükleri sevmeyeceğini ileri sürer (1986: 270).

Aksan da hiçbir dilde başlangıçta, bir kavramı ifade etmek için birden çok göstergenin bulunamayacağı görüşündedir ve dolayısıyla, iki göstergenin tamamıyla aynı anlama gelemeyeceğini savunur (Aksan, 1999:78).

Temel veya sözlük anlamında birbirine benzerlik gösteren sözcükler, bağlam içerisinde farklılık arz edebilmektedir. Aksan *bağlamı* "Bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütüne bağlam (İng. *context*) adını veriyoruz." şeklinde tanımlamaktadır (Aksan, 1999:74).

Örnek olarak *açılmak* fiili, "Allah gönderdi sizi hemşireceğim. İki lakırdı eder, *açılırız.*" (*Çalığışu*), "Kapı *açıldı*", "Alış veriş bahsi *açıldı.*", "Çocuklar iki yana *açıldılar.*", "Hemen ardından kardeşine *açıldığına* pişman oldu." cümlelerinde farklı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bazı eş anlamlı sözlüklerde *açılmak* sözcüğünün eş anlamlısı olarak belirtilen *ferahlamak* sözcüğü, örnek olarak verdiğimiz cümlelerden sadece ilkinde bağlama uygun olarak *açılmak* yerine kullanılabilir niteliktedir<sup>1</sup>.

Bunun yanında eş anlamlı olarak nitelendirilen sözcükler, yine bağlam içerisinde değerlendirilebilecek *eşdizimsel yapılarda* da farklılık göstermektedir.

Bir göstergenin *eşdizimsel yapısını* Firth, o göstergenin sıklıkla birlikte olduğu başka göstergelerle kurduğu yapılar olarak tanımlamaktadır (Firth, 1951:195). Eşdizimsel yapılara örnek olarak Halliday, Türkçede kendini gösteren, *tartışma (argument)* ile *sert (strong)* sözcüklerini verir. Bu sözcüklerin, yazılı ve sözlü anlatımlarda, *sert bir tartışma, sert bir şekilde iddia etti, tartışmadaki sertlik, tartışma sertleşti* şeklinde sıkça birlikte olduğu yapıları sıralayarak *sert* ve *sert ile ilişkili diğer yapıların, tartışma* ile eşdizimsel bir yapı sergilediğini belirtir (Halliday, 1966:151-157).

Deyimler ile eşdizimsel yapıları birbirlerinden ayırmada sıkıntılar ile karşılaşmaktadır. Bazı dilbilimciler bunları, birbirinden farklı yapılar olarak görürken, bazıları deyimleri eşdizimsel yapıların içerisinde ele alır.

<sup>1</sup> Teşrifine pek memnun oldu. Bakalım, inşallah sizinle konuşunca azıcık *ferahlar*, yüzü güler. (*Kadınlar Tekkesi*)

Kjellmer'in, İngilizcedeki eşdizimsel yapıları incelediği eserinde, eşdizime, daha geniş bir anlamda yaklaştığı görülmüştür. Eşdizimsel yapıları, dilbilgisi kurallarına uygun olarak şekillenmiş, sıklıkla birlikte görülen ögeler dizisi olarak tanımlayan Kjellmer deyimleri, eşdizimsel yapıların bir alt grubu olarak görür. Ona göre deyimler, "sahip olduğu ögelerin anlamlarına bakarak, anlamını ayırt edemediğimiz eşdizimsel yapılardır" (1994:xiv-xxxiii).

Eş anlamlı kelimelerden *baş* ve *kafa* sözcüklerini eşdizimsel yapılar içerisinde ele aldığımızda birlikte oldukları bazı sözcüklerde farklılıklar görülür:

|                      |  |                     |
|----------------------|--|---------------------|
| tek BAŞına           |  | KAFA <u>tutmak</u>  |
| BAŞ <u>köşe</u>      |  | <u>kalın</u> KAFAlı |
| BAŞ <u>harf</u>      |  | <u>ayık</u> KAFAyla |
| <u>kara</u> BAŞım    |  | <u>kuru</u> KAFA    |
| <u>yumuşak</u> BAŞlı |  | <u>eski</u> KAFA    |

## 2. BAĞLAM İÇERİSİNDE YÜREK ve KALP

Eski Türkçeden bu yana kullanıla gelen *yürek* ve dilimize Arapçadan girmiş olan *kalp* sözcüğü ile ilgili olarak, *Türkçe Sözlük*'te verilen tanımlarda temel anlamları bir organ ismi olarak açıklanmıştır.

| KALP   | YÜREK   |
|--|---|
| <p>1. anat. Göğüs boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, yürek.</p> <p>2. Kalp hastalığı.</p> <p>3. mec. Sevgi, gönül.</p> <p>4. mec. Bir ülkenin, bir kuruluşun işleyiş, yönetim ve varlığını sürdürme bakımından en önde gelen yeri.</p> <p>5. Duygu, his</p> | <p>1. anat. Kalp.</p> <p>2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül.</p> <p>3. Kupa (I)</p> <p>4. mec. Herhangi bir şeyden çekinmeme, korkmama, yüreklilik, korkusuzluk, cesaret.</p> <p>5. mec. Acıma duygusu.</p> <p>6. hlk. Mide, karın, iç.</p> |

*Kalp*'e göre sıklıkla kullandığımız *yürek* sözcüğünü (Göz, 2003) Hasan Eren, *yür-* 'hareket etmek' köküne bağlar (Eren, 1999:462).

Orhun Abidelerinde rastlayamadığımız *yürek* sözcüğünü, Eski Uygur metinlerinde ve *Dîvânü Lûgati-t-Türk*'te görmek mümkündür:

*yürek yarılınçig* 'yürek parçalayıcı' (*Maytrisimit*), *kanamlag yürekliğ* 'tok gönüllü' (*Maytrisimit*); *emdi yürek yırtılır* (*DLT I*), *er yüreklendi* 'adam cesaret gösterdi' (*DLT III*)

Harezm-Kıpçak eserlerinde ise *yürek* sözcüğünün kullanımları ile ilgili *Bedr tokuşında yüreklenmiş erdiler* (*Rabgûzî-Kıyasü'l-Enbiya*), *yüreklülük kıldı* (*Mukaddimetü'l-Edeb*), *yürekimde hafakan bar erdi* 'yüreğimde bir korku vardı' (*Nehcü'l-Feradis*); *közlerinden akıp yürek kanı...* (*Gülîstan Tercümesi*) örneklerini verebiliriz.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de *yürek* sözcüğünü sıkça görmekteyiz: ...*yüreklerin yakar ölüm* (*Yünus Emre Dîvânı II*), *ey katı yürek* (*Şeyyad Hamza-Yusuf ve Zeliha*) *yüreginde kan dökerdi gözleri* (*Erzurumlu Darir-Kıssa-i Yusuf*), *yüregi oynadı* (*Dede Korkut*); *ışık ile yüregi taglıdır* (*Mes'ûd bin Ahmed-Süheyl ü Nev-Bahâr*), *gözlerün yüregümi yaralar* (*Kadı Burhaneddin Divanı*), *Yaralıdır gamzeñ ohundan yürek* (*Ahmedî Divanı*), *var mı yürek ki gamzeñ okı anı delmedi* (*Ahmed-i Dâî Divanı*)...

Genel olarak kalıplaşmış yapılar içerisinde kendini gösteren *yürek* sözcüğünün, 16. yy. ile başlayan Osmanlı Türkçesi döneminde (Ercilasun, 2004:461) de divan şairleri tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir:

...*nâr-ı gamuñdan tutışdı yandı yürek* (*Bâkî Divanı*), *eritdi yüregi yağın* (*Nev'î Divanı*), *dâğ-ı gamın yürekte iken doğdum anadan* (*Hayâlî Bey Divanı*), *yüregüm pâreledi* (*Zâtî Divanı*), *tesîri yürekler deler* (*Nailî-i Kâdim Divanı*), *yürekler oynadır* (*Şeyh Gâlib Divanı*)...

Arapçadan dilimize girmiş olan *kalp* sözcüğü, *Arapça Sözlük* (Mutçalı, 1995)'te 'kalp, merkez; öz; cevher; ilik; en iyi ya da en çok tercih edilen kısım; ruh, can' anlamlarında açıklanmaktadır.

Yazılı eserler göz önünde bulundurarak *kalp*'in, Türkçede sözcük olarak kullanımlarına özellikle 13-14 yy'larda rastlamaktayız<sup>2</sup>.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerden olan *Yünus Emre Divanı* ve *Risaletü'n-Nushiyye*'de az da olsa *kalp* sözcüğünü görmek mümkündür:

*Kalbüm sâfî samurlar...* (*Yünus Emre Divânı 2.C.*), *Gerek sen pâsını kalbün yuyasın* (*Yünus Emre Divânı 3.C.-Risaletü'n-Nushiyye*).

14. ve 15. yy'a ait metinlerde *kalp* sözcüğünün kullanım sıklığı artmaya başlamıştır:

<sup>2</sup> *Divan-ı Lugati't-Türk*'te *yürek* sözcüğünü, Kaşgarlı Mahmud, Arapça "al-kalb" şeklinde vermiştir (*DLT\_Tıpkıbasım*). Bunun yanında Karahanlı Dönemine ait *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Ata, 2004)'nde bazı surelerde geçen *kalp* sözcüğü, çeviride aynen alınmayıp *köngül*, *yürek* sözcükleri ile karşılanmıştır. Bu da bu eserlerin yazıldığı dönemde *kalp*'in belirli kişilerce bilindiğini fakat, henüz işlek olarak kullanılmadığını göstermektedir.

*Anuñ kalbi hazin ü 'ayn dâmi' (Ahmed-i Dâî Divanı), Adûnun urıcağaz kalbine zaferlenürem (Kadı Burhaneddin Divanı); Açdı sarây-ı kalbine (Ahmed Paşa Divanı), Ki mis gibi eriye kalbden gam (Sinan Paşa-Tazarrûnâme), Düriş ki gonca bigi kalbüñ olmaya mestûr (Ahmedi Divanı)*

Osmanlı Türkçesinde ise bazı eserler üzerinde yaptığımız taramalara bakıldığında *kalp* sözcüğünün, *yürek*'e oranla, kullanım sıklığını dikkati çekecek derecede artırdığı tespit edilmiştir:

#### Yürek ve Kalp Sözcüklerinin Kullanım Sıklığı

|       | <i>Bâkî Divanı</i> | <i>Zafî Divanı</i> | <i>Hayalî Bey Divanı</i> | <i>Nev'î Divanı</i> | <i>Şeyh Galib Divanı</i> |
|-------|--------------------|--------------------|--------------------------|---------------------|--------------------------|
| yürek | 5                  | 16                 | 17                       | 4                   | 2                        |
| kalp  | 22                 | 55                 | 21                       | 62                  | 65                       |

*kalbi altun gibi sâfi olmayan (Bâkî Divanı), kalbini mesrûr tut (Hayalî Bay Divanı), Kalbini saf eyleyen (Nev'î Divanı); Kalbi pâk et (Nefî Divanı), kalbi münevverdir (Nailî-i Kâdim Divanı), kalbler mahzûn (Şeyh Gâlib Divanı)*

20. yy'da yazılmış bazı eserlerimizi<sup>3</sup> esas alarak *kalp* ve *yürek* sözcükleri ile ilgili yaptığımız taramalarda ise *yürek*'in gerek kavramları karşılama çeşitliliği yönünden gerekse kullanım sıklığı yönünden *kalp*'e oranla sayıca çok farklılık arz ettiği belirlenmiştir:

|              | <i>Kullanım Sıklığı</i> |
|--------------|-------------------------|
| <b>Yürek</b> | 1493                    |
| <b>Kalp</b>  | 708                     |

<sup>3</sup> Bu çalışmada *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin bağlam içerisinde değerlendirilebilmesi için, Adalet Ağaoğlu (*Üç Beş Kişi*), Ahmet Hamdi Tanpınar (*Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü*), Alev Alatlî (*Schrödinger'in Kedisi*), Attilâ İlhan (*Sırtlan Payı*), Cahit Uçuk (*Küçük Ev*), Erhan Bener (*Yalnızlar*), H. Rahmi Gürpınar (*Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*), Halide Edip Adıvar (*Ateşten Gömlek, Sinekli Bakkal*), Kemal Tahir (*Yorgun Savaşçı*), M. Necati Sepetçioğlu (*Anahtar, Kapı*), Memduh Şevket Esendal (*Vassaf Bey*), Necati Cumalı (*Acı Tütün, Zeliş*), Ömer Seyfettin (*Efruz Bey*), Peyami Safa (*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*), Refik Halit Karay (*Kadınlar Tekkesi, Sürgün*), Reşat Nuri Güntekin (*Bir Kadın Düşmanı, Çalıkluşu*), Sabahattin Ali (*Kuyucaklı Yusuf*), Sait Faik Abasıyanık (*Medarı Maişet Motoru*), Sevinç Çokum (*Hilâl Görününce*), Tarık Buğra (*Küçük Ağa, Yalnızlar*), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (*Kiralık Konak, Yaban*), Yaşar Kemal (*Yer Demir Gök Bakır*) olmak üzere 22 yazarımızdan toplam 30 eser seçilerek bir havuz (İng. corpus) oluşturulmuştur.

Bu eserlerdeki kullanımlarda *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin karşıladığı kavramları, 6 başlık altında ele alabiliriz:

**a) Kanı pompalayan organ olarak**

*Türkçe Sözlük*'te her iki sözcüğün ilk anlamı olarak verilen ve insan hayatı için büyük öneme sahip olan organı karşılama yönünden *kalp* sözcüğünün daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir:

“Aman doktor, söyleyiniz, neden oldu? Buna sebep ne oldu?” diye soruyordu.

Hekim kaygısız cevap veriyordu:

“Bilir miyim ben!.. Ya mideden geliyor, ya *kalpten*. Zaten babanızın kalbi, birkaç zamandan beri hiç yolunda değil.”  
(*Kiralık Konak*)

Nabızı, beğenmedi. *Yüreği* dinledi, kaygısı arttı. Tansiyonu ölçtü, telaşa düştü. (*Sırtlan Payı*)

*Kalp*'in, kanı pompalayan varlığı karşılama toplumdaki daha çok tercih ettiği bir sözcük olduğunu *Türkçe Sözlük*'te yer alan ve bazılarının anatomi, sağlık alanlarında bir terim olarak kullanıldığı şu sözlük maddelerinde de somut bir şekilde görmekteyiz: *Kalp aksesi, kalp çarpıntısı, kalp hastası, kalp kası, kalp krizi, kalp sektesi, kalp spazmı* (*Türkçe Sözlük, 2005*).

Gerek *kalp* gerekse *yürek* sözcükleri ile karşılanan organ, incelediğimiz eserlerde, daha çok duyguların sonucu aşırı bir şekilde hareketlenen varlık olarak karşımıza çıkmaktadır:

Yaşamaya hayvanca bağlılığımız böyle ümitsizlik zamanında belli oluyor. Korku ve heyecandan gözlerim büyüdü. *Kalbimin* vuruşları sanırım yüz yirmiyi, yüz otuzu buldu. (*Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*)

Ya yokluğunu farkederlerse? Zeliş de gelmek bilmiyordu bir türlü!

Kuru otların üstünde, yakınlarında, bir hışırtı duydu. İşte, geliyordu sonunda! *Yüreğinin* vuruşları yine hızlandı. Hay Allah kahretsin, bu kadar hızla vurmanın sırası mı? Birisi kulak verse neredeyse *yüreğinin* gümbürtüsünden yerini anlayacak! (*Zeliş*)

İnsan hayatı için önem arz eden bu organın göğüs boşluğunda yer alması, toplumun özellikle göğüs kafesinin sol tarafını belirtirken de *kalp* ve *yürek* sözcüklerinden yararlanmasına sebep olmuştur:

Kız elini *kalbine* götürdü. Sesi özür diliyor, fakat gözleri gülüyordu. (*Sinekli Bakka*)

Çocuğun başını *yüreğinin* üstüne gelecek şekilde sol göğsüne doğru kaldırdı. (*Anahtar*)

### b) Sindirim organı olarak

*Yürek* sözcüğünün *kalp*'ten farklı olarak sindirim organlarındaki hareketlenmeleri belirtmek için kullanıldığı cümlelerle karşılaşmıştır:

Yüreği bulanıyordu. Tiksiniyordu. Burası onun eviydi. (*Bener\_Yalnızlar*)

Bu saatte Ada semti barut kokuyor Kısmet hanım! -Ah yüreğim, dayanmayacak! Dışına fırlayacak, burada düşeceğim, tam Kulüp Villa'ya yakın köşede, kusmukların üstüne öyle... (*Üç Beş Kişi*)

*Tarama Sözlüğü*'nde, *Lehçetü'l-Lügat*'te de sindirim ile ilgili olarak *yürek* "mide", *yürek burmak* "bağırsakta ishal sancısı peyda olmak", *yürek burusu* "mide sancısı", *yürek sürmek* "ishal olmak", *yürek sürmesi* (ishal), *yürek yakan* (çok tatlı, iç bayıltan) sözlük maddelerinin yer aldığını görmekteyiz.

Kanı pompalayan organ, sindirim organı anlamlarındaki kullanımlar göz önünde tutulduğunda toplumun yüreğe, gövdede gerçekleşen bütün olayların yeri olarak baktığı ortaya çıkmaktadır.

### c) Bir şeye hayat veren unsur olarak

Organizma dışındaki varlıkların hayatta kalmasını, varlığını sürdürmesini sağlayan unsuru ifade ederken *kalp* sözcüğünün kullanımlarıyla az da olsa karşılaşmıştır. Benzetmeye dayalı olarak ortaya çıkmış olan bu kullanımlara taradığımız eserlerden şu örnekleri verebiliriz:

Odasına girip yerini alınca o koca yapının *kalbi* vurmaya, işlemeye başlar, onun odasında olduğu anlaşılırdı sanki soluk alıp verişinden. (*Acı Tütün*)

Öyle ki bu evlerde inceden inceye tekmil bu saatlerden zayıf bir su sesi gibi hâsıl olan gizli uğultu, geçen zamanın uğultusu, dikkat olursa, derinden derine sezilirdi. Bu, güya eski zaman evlerinin çarpan *kalblerinin* sesiydi. (*Fahim Bey*)

### ç) Bir şeyin merkezi olarak

Bir teşkilatın, kuruluşun, yönetimin, alanın en önemli, en işlek yeri, orta yeri için özellikle *kalp* sözcüğünün kullanıldığı cümlelerle karşılaşmıştır.

Yunan ordusu ta *kalbimize* kadar dayandı. Girdiği yerde ümmet-i Muhammed ölümü son halâs çaresi sayıyor. (*Küçük Ağa*)

O gece, rüyamda, kendimi dünyanın ortasına açtığım tünelden içeri girip, toprağın *kalbine* bomba yerleştirirken gördüm. (*Schrödinger'in Kedisi*)

*Kâmus-ı Türki*'de, *Lehce-i Osmânî*'de bu anlamlara uygun olarak, *kalp* ve *kalp-gâhın* "ordunun merkezi" anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.

### d) Duygunun evi olarak (Duygunun oluştuğu, yerleştiği yer; Duyguların; Duyguyu saklayan, barındıran)

Gerek tarihî metinlerde gerekse günümüz eserlerinde *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin daha çok bir duygu ile ilişkili olarak kullanıldıkları görülür. Duygu ile ilişkili olarak kullanımlarında *kalp* ve *yürek*,

- Duygunun doğduğu, ortaya çıktığı yer
- Duygunun yerleştiği, oturduğu yer
- Duyguyu yaşayan varlık
- Duygunun kapladığı, sardığı varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kullanımlarda *kalp* ve *yürek* sözcükleri arasında genel itibariyle bir farklılık görülmemektedir.

Hakkı Celis'e karşı *kalbinde* bir nefret uyandı. (*Kiralık Konak*)

Bunu görür görmez *kalpler* dehşetle doluyor. (*Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*)

Fakat şimdi *kalbi* sızlıyordu. (*Sinekli Bakkal*)

Fakat *kalbim* ıstırap ve işkence içinde idi. (*Ateşten Gömlek*)

Muallâ'nın *yüreğinde* bir arzu doğuyor (*Küçük Ev*)

...acısı da *yüreğine* çökmüş. (*Vassaf Bey*)

...anacığının *yüreği* yandı! (*Bir Kadın Düşmanı*)

...akşamdanberi *yüreğim* saran o sıkıntı... (*Zeliş*)



Her ne kadar *kalp* ve *yürek*, bütün duygu çeşitleri için kullanımlarında benzer nitelikler gösterebilir de, bazı duygularda kullanım sıklıkları farklılık arz eder.

*Kalp*, daha çok “sevgi, aşk, merhamet” gibi başkalarına karşı hissedilen olumlu duygularda sıkça görülürken *yürek*'in “cesaret, korku” duygularında *kalp*'e oranla daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir:

- Halit Paşa sürünmekten korkmuş olmasın Cemil Bey?...  
Gerçekten *yürekl*i adamdı. Rauf Bey'e anlattıklarınıza şaşım.  
(*Yorgun Savaşçı*)

*Yüreğ*in pekse gel de teslim al. (*Küçük Ağa*)

Artık *kalbim* öldü. Sevmeye kudretim kalmadı. (*Bir Kadın Düşmanı*)

Murat'ın bu kadar *kalpsiz* olabileceğini bilmezdim. Dedesi öldü, ölecek, ondan hâlâ ses soluk çıkmıyor. (*Üç Beş Kişi*)

#### e) Düşüncenin evi olarak (Karar veren, inanan, saklayan)

*Kalp* ve *yürek* sözcüklerinin anlam yönünden benzerlik gösterdiği diğer bir alan da “zihin” için kullanımlarıdır. Düşünen, karar veren, inanan, unutmayan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bu sözü *yüreğ*imden birgün olsun çıkartmadım. (*Hilal Görünince*)

Haydi koca Allah, göster ışığını da *yüreğ*im inansın. (*Yer Demir Gök Bakır*)

Olaylara, *yüreğ*inin istediği yönü verecek gücü yoktu, olmamıştı. (*Yalnızlar*)

Müjgân, dedi, bugüne kadar dünyada yalnız sana *kalbimi* açabildim. (*Çalkuşu*)

Size bütün *kalbimle* inanıyorum. (*Küçük Ev*)

Arslan Bey *kalbinden* Göknur Hanımı silemedi, dedi Şirin. (*Hilâl Görünince*)

### 3. EŞDİZİMSEL YAPILAR İÇERİSİNDE *KALP* VE *YÜREK*<sup>4</sup>

#### a) SIFAT + *YÜREK* / *KALP*

*Yürek* ve *kalp* sözcükleri ile birlikte kullanılan ve sıfat görevindeki sözcükler, toplumun bu göstergelerle karşılanan varlığa nasıl yaklaştığını, onu nasıl vasıflandırdığını ortaya koyabilmektedir. Yaptığımız taramada her iki sözcüğün önünde niteleme sıfatı olarak kullanılan sözcükler ve tespit edilen kullanım sayıları şu şekilde belirlenmiştir:

Hem *Yürek*(li) Hem de *Kalp*(li) ile Görülen Sıfatlar

| SIFAT             | YÜREK(Lİ) | KALP(Lİ) |
|-------------------|-----------|----------|
| <i>açık</i>       | 6         | 2        |
| <i>çarpan</i>     | 1         | 3        |
| <i>çürük</i>      | 1         | 1        |
| <i>hasta</i>      | 2         | 3        |
| <i>iyi</i>        | 6         | 19       |
| <i>kabaran</i>    | 2         | 1        |
| <i>katı</i>       | 6         | 1        |
| <i>kötü</i>       | 2         | 1        |
| <i>merhametli</i> | 1         | 1        |
| <i>saf</i>        | 1         | 3        |
| <i>taş</i>        | 4         | 1        |
| <i>temiz</i>      | 3         | 6        |
| <i>yaralı</i>     | 1         | 2        |
| <i>yorgun</i>     | 1         | 1        |
| <i>zayıf</i>      | 1         | 5        |

Bu sıfatların *kalp* ve *yürek*'in her ikisiyle de görülmesine rağmen, taradığımız eserlerdeki sıklık düzeylerinde farklılıklar dikkat çekmektedir. *Kalp* sözcüğünün kullanım sıklığı, *yürek*'e göre daha az olmasına karşın *temiz*, *saf*, *iyi* sıfatları ile birlikteliklerine daha çok rastlanılmıştır. "Kötülükten, günahattan uzak duran; iyi, güzel duygulara sahip" insanları ifade etmektedirler.

<sup>4</sup> Çalışmamızda eşdizimsel yapılar, söz varlığımızda yer alan ve bir kavramı karşılayan birliktelikler yanında, sözlüklerde göremediğimiz ama kullanımlarında başka göstergelerle sık sık birlikteliğini tespit ettiğimiz yapıları da kapsamaktadır.

Ah ne iyi *kalpli* hekimdi o.(*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*)  
 ... çok temiz ve iyi *kalbli* bir adam...(*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*)  
 ...saf bir *kalbe* sahipsiniz.(*Kadınlar Tekkesi*)

Bunun yanında “acıması olmayan, merhametsiz” kişileri belirtirken yararlanılan *taş* ve *katı*'nın daha çok *yürek* sözcüğü ile eşdizimsel yapılar oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ne kadar *taş yürekli* olursa olsun, o da işin nihayetinde bir insan.(*Bir Kadın Düşmanı*)  
 En katı *yürekliler* bile Kübra'nın yüzüne bir bakınca merhamete gelirler. (*Kuyucaklı Yusuf*)

*Kalp* ve *yürek* sözcüklerinin birbirlerinden farklı olarak aldıkları sıfatları ise aşağıdaki tabloda ayrı ayrı belirtebiliriz:

***Yürek(li)* ve *Kalp(li)* Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Aldıkları Sıfatlar**

| <i>SIFAT (SIKLİK SAYISI)</i>  | <b>YÜREK(Lİ) / KALP(Lİ)</b> |
|---|-----------------------------|
| avrat (1), babacan (2), buz tutmuş(3), cömert(2), çırpınan(1), çifte(1), daralan(1), dertli(1), fazla(1), geniş(1), güçlü(1), kavruan(1), kara(rmış), (2), koca(man), (3), küçük(1), odlu(1), seven(1), sıkışmış(1), soğuk(1), suskun(1), tavşan(1), titreyen(2), yanık(3), yiğit(1), yufka(12), yumuşak/ yumuşayan (2) | <b>YÜREK<br/>YÜREKLİ</b>    |
| fena(2), fırtınalı(1), günahkar(1), güzel(ce), (2), hassas(3), hırçın(1), hissiz(1), minicik(1), neşeli(1), pırlanta gibi(1), sert(1), şefkatli(1), vefalı(1), yabancı(1), zavallı(2)   | <b>KALP<br/>KALPLİ</b>      |

Ortak sıfatlarda belirttiklerimize paralel olarak *yürek* sözcüğünün *kalp*'ten farklı olarak aldığı *yufka* ve *yumuşak/yumuşayan* sıfatları, *katı yürek(li)* ve *taş yürek(li)* kullanımlarına benzerlik gösteririr.

Ayrıca *Türkçe Sözlük*'te mecaz anlamı olarak verilen ve incelediğimiz eserlerde de sıkça karşımıza çıkan “korkusuzluk, cesaret”i *yürek* sözcüğünün sıfatlarında da görmek mümkündür: *Avrat yürekliler*, *çifte yürek*, *tavşan yürekli*, *yiğit yürek*. Bu kullanımlarıyla *yürek* sözcüğü, *kalp*'ten açık bir şekilde farklılık göstermektedir.

### b) KALP /YÜREK (tamlayan)+ İSİM (Tamlanan)

*Kalp* ve *yürek* sözcüklerinin tamlayan unsuru olarak yer aldıkları isim tamlamalarında genel olarak, “parçalarını”, “özelliklerini”, “hareketlerini” karşılayan tamlanan görevindeki sözcüklerle birlikte oldukları görülür.

Bu yapı içerisinde tamlamayı oluşturan bazı ögeler, temel anlamlarını korurken bazıları, kalıplaşma içerisine girerek ve deyimleşerek sahip oldukları anlamların dışında bir bütün olarak, başka bir kavramı ifade etmektedirler:

#### Hem *Yürek* Hem de *Kalp* ile Görülen Tamlanan Görevindeki İsimler

| YÜREK(+in/+inin) | KALP(+in/+inin) | TAMLANAN                        |
|------------------|-----------------|---------------------------------|
| 6                | 4               | <i>atışı</i>                    |
| 24               | 2               | <i>çarpıntısı/çarpıntıları</i>  |
| 9                | 1               | <i>çarpışı / çarpması</i>       |
| 4                | 1               | <i>çirpınları /çirpınmaları</i> |
| 6                | 4               | <i>derinleri / derinlikleri</i> |
| 1                | 1               | <i>dili</i>                     |
| 3                | 7               | <i>içi</i>                      |
| 2                | 3               | <i>köşesi</i>                   |
| 2                | 1               | <i>sesi</i>                     |
| 9                | 7               | <i>üstü</i>                     |
| 3                | 8               | <i>vuruşu</i>                   |

#### *Yürek* ve *Kalp* Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Tamlanan Görevindeki İsimler

| YÜREK / KALP     | TAMLANAN (SIKLIK SAYISI)   |
|------------------|--|
| YÜREK(+in/+inin) | acı (8), alevleri(1), bam teli(1), burkulduğu(1), dolduğu (1), dolusu (1), ezikliği (1), ferahlığı (2), gücü (3), gümbürtüsü (2), hükmetmesi (1), ıstırapları (1), ışığı (1), itiş (1), iyiliği (1), ortası (9), sahibi (1), sıcaklığı (4), sıkışması/sıkıştığı (3), susuzluğu (1), ürpertisi (1), üzüntüsü/ üzüntüleri (2), yeri (4), yumuşadığı (1). |
| KALP(+in/+inin)  | ağrısı/ağrıları (2), çekişmesi (1), derdi/dertleri (2), doktoru (2), durduğu (1), duruşu (1), gözü (2), hastası/hastaları (5), hastalığı/hastalıkları (6), hikâyesi/hikâyeleri (2), kapısı (1), krizi (6), melali (1), meselesi (1), mütehassısı (1), nahiyesi (1), neresi (1), sektesi (1), spazmı (1).   |

*Yürek* sözcüğünün isim tamlaması içerisinde yukarıdaki tamlanan görevindeki sözcüklerle birlikliklerinde tıbbî bir terim olarak kullanıldığı cümlelere çok seyrek rastlanılmıştır. Fakat *kalp* sözcüğünün *ağrısı/ağrıları*, *hastası/hastaları*, *hastalığı/hastalıkları*, *krizi*, *mütehassısı*, *sektesi*, *spazmı* ve *vuruşu* gibi tamlananlarla kurduğu isim tamlamaları göz önünde bulundurularak, tıp ve anatomi alanlarında *kalp*'in daha fazla tercih edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim *Türkçe Sözlük*'te *kalp* ve *yürek* sözcüklerinin geçtiği sözlük maddelerine bakıldığında *yürek*, sadece *yürek atışı* maddesinde bir tıp terimi olarak belirtilirken *kalp* ile ilgili 6 maddede (*kalp aksesi*, *kalp çarpıntısı*, *kalp kası*, *kalp krizi*, *kalp sektesi*, *kalp spazmı*) “tıp” ve “anatomi” açıklaması konulmuştur.

### c) İSİM (tamlayan)+ *KALP /YÜREK* (Tamlanan)

*Yürek* ve *kalp*'in tamlanan unsuru olduğu isim tamlamalarında ise ifade edilmek istenen varlık, “insan bedeninde bir organ”, “duygu ve düşünceleri temsilen bunların var olduğu düşünülen yer” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırlı sayıda tespit ettiğimiz bu yapılarda daha çok duygularla ilişkili kullanımlar öne çıkmaktadır:

#### Hem *Yürek* Hem de *Kalp* ile Görülen Tamlayan Görevindeki İsimler

| TAMLAYAN           | YÜREĞİ | KALBİ |
|--------------------|--------|-------|
| <i>adamcağızın</i> | 2      | 1     |
| <i>âşık(in)</i>    | 1      | 1     |
| <i>çocuk(un)</i>   | 3      | 3     |
| <i>erkek(in)</i>   | 1      | 1     |
| <i>insan(in)</i>   | 12     | 11    |
| <i>kadın</i>       | 1      | 2     |
| <i>kız(in)</i>     | 10     | 4     |

#### *Yürek* ve *Kalp* Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Tamlayan Görevindeki İsimler

| TAMLAYAN (SIKLIK SAYISI)                 | YÜREĞİ / KALBİ |
|--|----------------|
| ana (8), domuz (1), er (1), pehlivan (1) | YÜREĞİ         |
| milletin (1), zavallının (1)             | KALBİ          |

*Kalp* ve *yürek* arasındaki farklılığı göstermesi açısından özellikle *yürek* sözcüğünün *ana* sözcüğü ile olan birliklik sıklığı dikkat çekmektedir. Söz konusu eşdizimsel yapıyı, bir sözlük maddesi olarak, *Türkçe Sözlük*'te de

görmek mümkündür. "Annelik duygusu, ana sevecenliği" şeklinde açıklanmış olan *ana yüreği*, taradığımız eserlerde 'evladına karşı aşırı sevgi besleyen, onun iyiliğini düşünen, merhametli anne'yi karşılamaktadır:

Ah Halit bey bilirsiniz pırlanta gibidir yavrum. Evladım diye söylemiyorum. Ama nesi var bilmiyorum. Konuşmaz bilirsiniz. İçine kapanık. İsteyenlerin sözünü bile ettirmiyor. Ama zamanı da geldi geçiyor. Benimki de *ana yüreği*. Ben de vaktiyle..."  
(*Yandırma*)

#### d) YÜREK/KALP + FİİL

Yaşanan duygunun etkisiyle vücutta meydana gelen hareketlenmelerin en dikkat çekenini, insan için hayati öneme sahip olan, vücuda kan pompalayan organdaki hareketlenmelerdir. Bundan dolayı duygulanmalar ifade edilirken, somutlaştırma yoluna gidilerek, duyguyla ilişkili bu varlığı karşılayan *yürek* ve *kalp* sözcükleri etkin bir görev üstlenir. Duygu anlatımlarında bu sözcüklerin fiillerle olan birliktelikleri, sıklık sayısı yönünden, diğer türdeki kelimelerle kurduğu birlikteliklerden daha fazladır:

#### Hem Yürek Hem de Kalp ile Görülen Fiiller

| YÜREK(+i/+ini) | KALP(+i/+ini) | FİİL                       |
|----------------|---------------|----------------------------|
| 3              | 3             | <i>açmak</i>               |
| 1              | 1             | <i>ağrımak</i>             |
| 24             | 18            | <i>atmak</i>               |
| 13             | 5             | <i>burk(ul)mak</i>         |
| 28             | 32            | <i>çarpmak</i>             |
| 7              | 1             | <i>çatlamak</i>            |
| 4              | 3             | <i>çırpınmak</i>           |
| 9              | 1             | <i>daralmak</i>            |
| 4              | 2             | <i>dol(dur)mak</i>         |
| 7              | 4             | <i>durmak</i>              |
| 7              | 2             | <i>ez(i)lmek</i>           |
| 4              | 3             | <i>(yerinden) fırlamak</i> |
| 1              | 1             | <i>kanatlanmak</i>         |
| 1              | 20            | <i>kırılmak</i>            |
| 2              | 2             | <i>(yerinden) kopmak</i>   |
| 7              | 1             | <i>(yerinden) oynamak</i>  |
| 1              | 2             | <i>parça parça etmek</i>   |

| YÜREK(+i/+ini) | KALP(+i/+ini) | FİİL                            |
|----------------|---------------|---------------------------------|
| 1              | 2             | <i>parça parça olmak</i>        |
| 10             | 3             | <i>parçalanmak</i>              |
| 4              | 2             | <i>rahat etmek</i>              |
| 9              | 1             | <i>rahatlamak / rahat etmek</i> |
| 1              | 2             | <i>sık(ıl)mak</i>               |
| 1              | 10            | <i>sıkış(tır)mak</i>            |
| 10             | 1             | <i>sızlamak</i>                 |
| 1              | 1             | <i>tahammül etmek</i>           |
| 2              | 2             | <i>taşımak</i>                  |
| 7              | 1             | <i>titremek</i>                 |
| 3              | 1             | <i>vermek</i>                   |
| 4              | 6             | <i>vurmak</i>                   |
| 8              | 1             | <i>yakmak/yanmak</i>            |
| 13             | 1             | <i>yanmak</i>                   |
| 2              | 1             | <i>yaralamak</i>                |
| 3              | 5             | <i>yumuşa(t)mak</i>             |

Yukarıda tablo içerisinde verdiğimiz *yürek* ve *kalp* sözcüklerinin aldığı ortak fiillere bakıldığında, sıklıkla rastladığımız duygu bildirimleri için, daha çok organ üzerinde gerçekleşen fiziksel tahribatlar, baskılar ile ilgili ifadeler öne çıkmaktadır. Üzüntü ve sıkıntı duyguları için söz konusu olan bu ifadelerdeki fiilleri *burk(ul)mak*, *ez(i)lmek*, *kırılmak*, *parça parça etmek*, *parça parça olmak*, *parçalanmak*, *yakmak/yanmak*, *yaralamak*; *daralmak*, *sıkış(tır)mak*, *sık(ıl)mak* şeklinde sıralayabiliriz. Bu olumsuz etkilerin ve değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkan “acı” için ise *yürek* ve *kalp* sözcüğü ile birlikte *ağrımak*, *sızlamak* fiilleri de kullanılabilir.

Korku, heyecan, mutluluk duygularının etkisiyle kendini gösteren kalp atışlarının hızlanması *atmak*, *çarpmak*, *çatlamak*, *çırpınmak*, *(yerinden) fırlamak*, *kanatlanmak*, *(yerinden) kopmak*, *(yerinden) oynamak*, *vurmak* fiillerinde dile getirilmiştir.

Duygu bildirimlerinin yanında *kalp* ve *yürek* ile karşılanan varlığa toplumun “gerçek duygu ve düşüncelerin, önemli ve değerli varlıkların saklandığı, korunduğu bir yer” olarak yaklaştığını bu sözcüklerin *açmak*, *taşımak* fiilleriyle olan birlikteliklerinde görebilmekteyiz:

Ağlıyordu. Sadberk de muhakkak onlardandı, onların kulu, köpeği idi; ona da *yüreğini* açamazdı. Yalnız kalmak istediğini söyledi; fakat kadın Neşide'ye daha da yaklaştı. (*Kadınlar Tekkesi*)

Kendini taştan yapılmış sanan bir adama başka insanlar gibi bir *kalp* taşıdığını göstermek, onu mânâsız ve küstah gururundan kurtarmak fena şey mi? Belki bu vakadan sonra biraz daha rakik, biraz daha merhametli bir adam olur. (*Bir Kadın Düşmanı*)

Ortak fiiller arasında yer alan *vermek* fiili ile olan birliktelikler, *yürek* ve *kalp* sözcükleri arasındaki anlam farklılığını ortaya çıkarmaktadır. (Birisine) *yürek vermek*, taradığımız eserlerde, *Türkçe Sözlük*'teki açıklamaya uygun olarak "yürekletmek, cesaretlendirmek" anlamlarında kullanılırken *kalp vermek* 'sevgisini vermek' kavramını karşılamıştır:

Biraz evvel içini karıştıran korku, göğsünün üstünü bastıran ağırlığı unutmıştu. Aralarında elle tutulmayan, gözle görülmeyen şeylere gülen, inanmayan bir Osman vardı. Onun yukarda oluşu Rabia'ya *yürek verdi*. (*Sinekli Bakkal*)

Bir zaman pek sefil olmuşum... Aylarca hizmetçi odalarında sürünmüşüm. Sonra köylerden birinde Fatma diye kimsesiz bir Arap kadını bulmuşlar... Fatma, yeni ölmüş çocuğundan boş kalan memesini ve *kalbini* bana *vermiş*... (*Çalığısu*)

*Kalp* ve *yürek* sözcüklerinin, birbirlerinden farklı olarak, birlikte görüldüğü fiilleri ise şu şekilde sıralayabiliriz:

***Yürek ve Kalp Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Fiiller***

| YÜREK/KALP     | FİİL (SIKLIK SAYISI)   |
|----------------|--|
| YÜREK(+i/+ini) | (ağzına) gelmek(14), almak(2), bunalmak(1), cız etmek(3), dağla(n)mak(5), dayanmak(8), delmek(1), didik didik etmek(1), erimek(3), ferahlamak(5), hafiflemek(2), hop etmek(7), hoplamak(17), ısınmak /ısıtmak (4), istemek(2), izin vermek(1), kabarmak(7), kalkmak(2), kan olmak(1), kaptırmak(1), kavramak(5), kemirmek(1), paralamak(4), sarmak(5), serinlemek(3), taş olmak / taşlaşmak (3), tazelemek(1), tırmalamak(2), tutuşmak(3), tüketmek(1), üşümek(2), yalamak(1), yar(ıl)mak(2), yıkılmak(2), yufkalamak / yufka olmak(2) |



| YÜREK/KALP    | FİİL (SIKLIK SAYISI)   |
|---------------|--|
| KALP(+i/+ini) | bastırmak(2), bulmak(2), büzülmek(1), çalmak(1), dalgalanmak(1), gidip gelmek(1), işlemek(2), kanamak(1), kapamak(1), kararmak(1), müsterih olmak(1), okumak(1), ölmek(1), pençelemek(1) |

*Kalp* ve *yürek* isimlerinin aldığı sıfatlar arasında belirttiğimiz *taş*, en çok *kalp* ile birliktelik kurmasına karşın, *taşlaşmak*, *taş olmak* fiillerini bu kez sadece *yürek* sözcüğü ile görmekteyiz. Bu fiillerin *kalp* ile birlikteliklerine, taradığımız eserlerde rastlanılamamıştır. 14. ile 18. yüzyıllar arasında bazı divanlarda<sup>5</sup> yaptığımız taramalarda da *taş*, *taşlaşmak* *taş olmak* ile *kalp* birlikteliklerinin tespit edilememiş olması; *Lehce-i Osmanî*'de ve *Kâmûs-ı Türkî*'de, sözlük maddesi olarak, sadece *yürek* ve *taş* birlikteliğinden söz edilmesi<sup>6</sup>, *kalp* sözcüğünün *taş*, *taşlaşmak*, *taş olmak* ile kurduğu eşdizimsel yapıların söz varlığımızda, son dönemlerde ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Bunların yanında sadece *yürek* sözcüğü ile eşdizimsel yapılarını tespit ettiğimiz *yufkalaşmak* / *yufka olmak* ve *yumuşamak* fiilleri de toplumun sertlik ve yumuşaklık yönünden *yürek*'i yeğlediğini desteklemektedir.

Yürek ve kalbe yer olarak bakıldığını ve eylemlerin ona doğru yapıldığını ifade eden yapılarla da karşılaşmaktayız. *Yürek* ve *kalp* sözcüğünün yönelme durumu ekini alarak birlikte görüldüğü ortak fiiller şunlardır:

#### Hem Yürek Hem de Kalp ile Görülen Fiiller

| YÜREK(+e/+ine) | KALP(+e/+ine) | FİİL              |
|----------------|---------------|-------------------|
| 1              | 3             | <i>bakmak</i>     |
| 4              | 1             | <i>dokunmak</i>   |
| 26             | 3             | <i>düşmek</i>     |
| 5              | 2             | <i>girmek</i>     |
| 3              | 3             | <i>gömmek</i>     |
| 1              | 2             | <i>götürmek</i>   |
| 17             | 2             | <i>inmek</i>      |
| 6              | 8             | <i>saplanmak</i>  |
| 1              | 1             | <i>sığmak</i>     |
| 8              | 2             | <i>sok(ul)mak</i> |
| 1              | 1             | <i>vurmak</i>     |
| 2              | 1             | <i>yürümek</i>    |

<sup>5</sup> *Kadı Burhaneddin Divanı, Ahmedî Divanı, Mesihî Divanı, Baki Divanı, Hayalî Divanı, Şeyh Galib Divanı, Naili-i Kadîm Divanı, Nef'î Divanı, Nev'î Divanı.*

<sup>6</sup> *taş yürek (Lehce-i Osmanî), taş yürekli (Kâmûs-ı Türkî).*

Bunlardan *girmek*, *gömmek*, *inmek*, *sok(ul)mak*, *düşmek*, *sığmak* fiilleri, toplumun bu organa bir kap olarak baktığını gözler önüne sermektedir. Bunun yanında karşılanan organ, sanki fiziksel bir müdahaleye maruz kalan bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır. *Dokunmak*, *sapla(n)mak*, *vurmak* gibi temas fiilleri ile insanın dış etkenlerden psikolojik olarak etkilendiği ifade edilmiştir.

Aynı durum, *yürek* ve *kalp* sözcüklerinin birbirinden farklı olarak aldığı fiillerde de söz konusudur:

#### *Yürek ve Kalp Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Fiiller*

| YÜREK/KALP  | FiİL (SIKLIK SAYISI)   |
|-------------|--|
| YÜREĞ(+in)e | basmak (2), çökmek (6), çöreklenmek (2), dar gelmek (1), değmek (4), dolmak (5), işlemek (8), kan oturmak (1), salmak (4), sormak (2), su serpmek (4), uymak (1), uzanmak (1), yapışmak (2), yerleşmek (1) |
| KALB(+in)e  | merhamet gelmek (1), sirayet etmek (1)   |

{+dAn} ayrılma durumu eki almış *yürek* ve *kalp* sözcüklerinin fiillerle kurduğu eşdizimsel yapılar, yukarıda bahsettiğimiz, kalp/yürek'e bir kap olarak bakıldığını desteklemektedir. Daha çok "sevilen, değerli bir varlığı veya istenmeyen, sevimsiz bir varlığı unutmama" söz konusu olduğunda bu birlikteliklerle karşılaşmaktayız:

#### *Hem Yürek Hem de Kalp ile Görülen Fiiller*

| YÜREK(+in) den | KALP(+in)den | FiİL               |
|----------------|--------------|--------------------|
| 6              | 2            | <i>atmak</i>       |
| 3              | 1            | <i>çık(ar)mak</i>  |
| 5              | 3            | <i>geçirmek</i>    |
| 8              | 2            | <i>gelmek</i>      |
| 9              | 1            | <i>kop(ar)mak</i>  |
| 1              | 1            | <i>sıyr(ıl)mak</i> |
| 1              | 2            | <i>silmek</i>      |
| 6              | 3            | <i>vur(ul)mak</i>  |

Bunlar arasında yer alan *vur(ul)mak* fiiliyle ve aşağıda sadece *yürek* sözcüğü ile birlikteliklerini tespit ettiğimiz fiillerle, "insanın en önemli, en gerçekçi, en güvenilir, en inandırıcı, en hassas yönüyle bir eyleme katıldığı veya bu eylemden etkilendiği" dile getirilmektedir:

**Yürek ve Kalp Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Fiiller**

| YÜREK/KALP    | FIİL (SIKLIK SAYISI)  |
|---------------|---|
| YÜREK(+in)den | akmak (1), düşmek (1), inlemek (1), istemek (3), kavramak (1), sarsmak (1), söylemek (3), yakalamak (1) |
| KALP (+in)den | Yok   |

Az olmakla birlikte *yürek* ve *kalp* sözcüklerinin {+de} durum ekini alarak fiillerle kurdukları yapılarda da, yukarıdakilere benzer olarak, karşılanan varlığa “duygulanan varlık”, “duygunun evi” şekillerinde bakıldığı tespit edilmiştir:

**Hem Yürek Hem de Kalp ile Görülen Fiiller**

| YÜREK(+in)de | KALP(+in)de | FIİL           |
|--------------|-------------|----------------|
| 15           | 3           | <i>duymak</i>  |
| 3            | 2           | <i>uyanmak</i> |

**Yürek ve Kalp Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Görüldükleri Fiiller**

| YÜREK/KALP   | FIİL (SIKLIK SAYISI)                  |
|--------------|---------------------------------------|
| YÜREK(+in)de | birikmek (1), bulmak(3), hissetmek(3) |
| KALP(+in)de  | çoğalmak(1), saklamak(1)              |

**4. YAPIM EKLERİ YÖNÜNDEN YÜREK VE KALP**

*Yürek* ve *kalp* sözcükleri aldıkları fiil, isim ve sıfatlar yanında yapım ekleri yönünden de benzerlik ve farklılık gösterirler.

“Sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma”<sup>7</sup> anlamları katan {+li}; “yokluk, eksiklik” bildiren bir ek olan {+sIz/+sUz}<sup>8</sup> ve bu ekleri almış gövdelere gelip soyut isimler yapan {+lik} ile birlikteliklerde (Korkmaz, 2003:58,65) sözcükler, temel anlamları dışında bir anlamda karşımıza çıkarlar. *Yürek* sözcüğü bu eklerle birlikte “cesaret; korku” duygularıyla ilişkili olarak kullanılırken *kalp*, “sevgi, merhamet; sevgisizlik, duygusuzluk, acımasızlık” duygularını karşılamaktadır:

<sup>7</sup> Adlarda “sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlarında sıfatlar türetir. (Korkmaz, 2003:54)

<sup>8</sup> Korkmaz, “Yokluk, eksiklik” bildiren bu eklerin anlam kayması yoluyla kalıplaşmış bazı sıfat ve zarflarda (*amansız, arsız, aynasız, bacaksız, eşsiz, katıksız, kalpsiz, kuşkusuz, midesiz, ölümsüz, sonsuz, şüphesiz, yüreksiz*) görüldüğünü belirtir. (2003:64)

**Hem *Yürek* Hem de *Kalp* ile Görülen Yapım Ekleri**

| YÜREK | KALP | YAPIM EKİ |
|-------|------|-----------|
| 49    | 8    | +deki     |
| 74    | 29   | +li       |
| 15    | 6    | +li+lik   |
| 17    | 13   | +siz      |
| 5     | 3    | +siz+lik  |

Yiğitliği kim seye vermezlerdi. Meğerse çakallardan *yüreksizmiş* bu hanım evlâtları... (*Yorgun Savaşçı*)

- Sen, zannettiğimden ziyade *kalpsizsin* Kâmran! dedi. O, işitilmemek için aynı yavaş sesle

- Niçin?

- Biçarenin halini görmüyor musun? Hayatını, gönlünü bu kadar üzdüğün elvermedi mi? (*Çalıküşü*)

Birbirlerine gülümseyerek bakiştılar. Neşide, karşısındaki bu iyi *kalpli*, baba adamı seviyordu. (*Kadınlar Tekkesi*)

Korkmaz (2003:45-46)'ın {+dA} bulunma durumu ekiyle {+ki} aitlik ekinin birleşmesinden oluşan ve hem yapım ekleri hem de çekim ekleri içerisinde değerlendirilebileceğini kaydettiği {+dAki}, *yürek* ve *kalp* sözcüklerinde sıkça gördüğümüz eklerden bir diğeridir. Daha çok duyguların, düşüncelerin, anıların saklandığı yerden bahsedilirken kendisini gösterir:

Doğrudu; anasıyla bu kısa dertleşmenin *yüreğindeki* acıyı sürüp götürdüğünü farketti. (*Zeliş*)

*Kalbindeki* sevginin hâlâ nasıl ve neden devam ettiğine şaşıyordu. (*Kiralık Konak*)

*Türkçe Sözlük*'te ve taradığımız eserlerde tespit ettiğimiz birbirlerinden farklılık arz eden ekleri ise, ayrı ayrı, şu şekilde belirtebiliriz:

***Yürek* ve *Kalp* Sözcüklerinin Birbirinden Farklı Olarak Aldıkları Yapım Ekleri**

**YÜREK/KALP**

**YAPIM EKİ (SIKLIK SAYISI)**

YÜREK +len-(7), +len-dir-(7), +si<sup>9</sup>

KALP +çi<sup>9</sup>

<sup>9</sup> *Türkçe Sözlük*'te tespit ettiğimiz bu yapı, taradığımız eserlerde kullanılmamıştır.

## 5. SONUÇ

*Yürek* ve *kalp* sözcükleri temel anlamda aynı kavramı karşılısalar da sahip oldukları yan anlamlarda ve bazı kelimelerle olan birlikteliklerinde birbirlerinden ayrılmaktadır.

Genel olarak toplum, insanın hayatî organı olan ve kanı pompalayan varlıkla duygular arasında ilişki kurmuştur. Bundan dolayı pek çok duygunun gerek ad aktarması (*kalbi durmak, yüreği atmak* vb.) gerekse deyim aktarması (*kalbi yumuşamak, yüreği burkulmak* vb.) içerisinde karşılanmasında bu varlığı karşılayan *kalp* ve *yürek* sözcüklerini görmek mümkündür. Duygu ile olan ilişkisi daha çok duygunun kabı, duygudan etkilenen varlık şeklinde olmaktadır.

*Yürek* sözcüğünün özellikle duygularla ilişkili olarak kullanımı *kalp* sözcüğüne oranla daha fazladır. Özellikle duygulanma sırasında toplumun, *yürek* üzerinde fiziksel değişikliklerin, temasların gerçekleştiğini düşündüğünü görmekteyiz.

*Yürek*, gerek tek başına gerekse başka sözcüklerle kurduğu bazı yapılarda “cesaret, korku” duyguları için sıklıkla kullanılırken (*yürekli, tavşan yürekli*) *kalp* sözcüğünün, bazı kullanımlarında “sevgi, aşk” bağlamında *yürek* sözcüğüne tercih edildiği tespit edilmiştir (*kalpsiz*).

*Kalp* sözcüğü *yürek* kelimesine nazaran kanı pompalayan organı karşılamada daha çok tercih edilmektedir. Özellikle tıp, sağlık ile ilgili kullanımlarda *kalp* sözcüğünü sıklıkla görmekteyiz. *Yürek* sözcüğü ise, belirli bir organ yanında, vücudun daha geniş bir bölgesini karşılayabilmektedir. Kanı pompalayan organ ve sindirim organı olarak kullanımları yanında özellikle bazı kalıplaşmış ifadelerde yerini iç, *bağır, karın* gibi sözcüklere bırakabilmesi, bu görüşü desteklemektedir<sup>10</sup>.

*Yürek* sözcüğünün, başka sözcüklerle kurduğu yapılara, aldığı eklere, kullanım sıklığına bakıldığında *kalp*'e göre daha fazla işlendiği ve yeğlendiği görülür.

*Yürek* ve *kalp* sözcüklerinin pek çok eşdizimsel yapıda birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durumu, her iki sözcük arasında temel anlamda var olan ortaklığın diğer alanlara, kullanımlara yayılması şeklinde açıklayabiliriz.

<sup>10</sup> *Yüreği kan ağlamak – içi kan ağlamak, yüreği yanmak – içi yanmak – bağıryanmak...*

## TARANAN ESERLER

- Abasıyanık, Sait Faik. (1994) *Medarı Maişet Motoru*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Adıvar, Halide Edip. (1998) *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Özgür Yay.
- Adıvar, Halide Edip. (1999) *Sinekli Bakkal*. İstanbul: Özgür Yay.
- Ağaoğlu, Adalet. (1999) *Üç Beş Kişi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Alatlı, Alev. (2001) *Schrödinger'in Kedisi [Kâbus]*. İstanbul: Alfa Yay.
- Bener, Erhan. (2002) *Yalnızlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Buğra, Tarık. (1997) *Yalnızlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- Buğra, Tarık. (2000) *Küçük Ağa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- Cumalı, Necati. (1971) *Zeliş*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cumalı, Necati. (2002) *Acı Tütün*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Çokum, Sevinç. (1999) *Hilâl Görününce*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- Esendal, Memduh Şevket. (1999) *Vassaf Bey*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Güntekin, Reşat Nuri. (2001) *Bir Kadın Düşmanı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güntekin, Reşat Nuri. (2003) *Çalılıkusu*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin R. (1999) *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*. İstanbul: Özgür Yay.
- İlhan, Attilâ. (2000) *Sırtlan Payı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaosmanoğlu, Yakup K. (2000) *Kiralık Konak*. İstanbul: İletişim Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup K. (2002) *Yaban*. İstanbul: İletişim Yay.
- Karay, Refik Halit. (1998) *Sürgün*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karay, Refik Halit. (1999) *Kadınlar Tekkesi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kemal, Yaşar. (1968) *Yer Demir Gök Bakır*. İstanbul: Ant Yay.
- Sabahattin Ali. (2001) *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Safa, Peyami. (1999) *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Sepetçioğlu, Mustafa N. (1972) *Anahtar*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Sepetçioğlu, Mustafa N. (1973) *Kapı*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Seyfettin, Ömer. (1999) *Efruz Bey*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Tahir, Kemal. (1999) *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: Tekin Yay.
- Tanpınar, Ahmet H. (1997) *Huzur*. 7. Baskı, İstanbul: Dergâh Yay.
- Tanpınar, Ahmet H. (1999) *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Uçuk, Cahit. (1971) *Küçük Ev*. İstanbul: Uçuk Yay.

## KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa.(2000) *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, Ankara: TDK Yay.
- Akkuş, Metin. (1993) *Nef'i Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Aksan, Doğan.(1975) “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma”, *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Doğan.(1999) *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Akdoğan, Yaşar.(1979) “Ahmedî Dîvânı ve dil hususiyetleri: gramer, sentaks, sözlük.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Ali Seydî.(1335) *Kâmus-ı Osmânî*, Matba'a ve Kitaphâne-i Cihan.
- Ata, Aysu.(1997) *Kıyasü'l-Enbiyâ I-II Giriş – Metin - Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- Ata, Aysu.(2004) *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yay.
- Cruse, D. Alan.(1986) *Lexical Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Dilçin, Cem.(1991) *Mes'ûd bin Ahmed-Süheyl ü Nev-Bahâr*. Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, Dehri.(1946) *Şeyyad Hamza-Yusuf ve Zeliha*.İstanbul: TDK Yay.
- Demiray, Kemal.(1984) *Anlamdaşlar Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Dîvânü Lûgat-i-Türk-Tıpkıbasım*.(1990) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I,II*.(1998) çev. B.Atalay, 4.Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III,IV*.(1999) çev. B.Atalay, 4.Baskı, Ankara: TDK Yay.
- Eckmann, Janos.(1995) *Nehcü'l-Ferâdis*. (Yayınlayanlar: S.Tezcan-H. Zülfikar) Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet B.(2004) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Eren, Hasan.(1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Ergin, Muharrem.(1981) *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İst.Üni. Yay.
- Firth, J. R.(1951) “Modes of Meaning”, *Papers in Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Göz, İlyas.(2003) *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Halliday, M. A. K.(1966) “Lexis as a Linguistic Level”, in *In Memory of F. R. Firth*. C. E. Bazell ve başk. (Ed.), Longman.
- Hatiboğlu, Vecihe.(1970) “Eşanlamlı Sözcükler Var mıdır?”, *Türk Dili*. C. XXIII, S. 229.
- Hatiboğlu, Vecihe.(1978) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. 3. Baskı, Ankara: A.Ü. DTCF Yay.
- İpekten, Haluk.(1970) *Naili-i Kadim Divanı*. İstanbul: MEB Yay.
- Karaağaç, Günay.(1997) *Lutfi Divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Karahan, Leyla.(2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Karamanlıođlu, Ali Fehmi. (1989) *Seyf-i Sarâyî - Gülîstan Tercümesi*. Ankara: TDK Yay.
- Kırkkılıç, H. Ahmet. (1999) *Lehçetü 'l-Lügat*. Ankara: TDK Yay.
- Kjellmer, Goran. (1994) *A Dictionary of English Collocations*. Oxford: Clarendon Press.
- Korkmaz, Zeynep. (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Kut, Günay. (2003) *Alî Şîr Nevâyî-Garâ'ibü's-Sıgar*. Ankara: TDK Yay.
- Küçük, Sabahattin.(1994) *Bâkî Dîvânı: tenkitli basım*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Mengi, Mine. (1995) *Mesihî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Mutçalı, Serdar(1995) *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Özmen, Mehmet.(2001) *Ahmed-i Dâ'î Divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Özgür, Can. (2002) *Kitâbü'l-Hayl*. İstanbul: Çantay.
- Şemseddin Sami.(1996) *Kâmûs-ı Türkî*. 7.Baskı, İstanbul: Çağrı Yay.
- Tarlan, Ali Nihat.(1966) *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: MEB Yay.
- Tarlan, Ali Nihad.(1992) *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ.
- Tatçı, Mustafa.(1997) *Yûnus Emre Dîvânı 4 Cilt*. İstanbul: MEB Yay.
- Tekin, Şinasi.(1976) *Maytrısimit*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Tulum, A. Mertol; M.Ali Tanyeri.(1977). *Nev'î Dîvânı*. İstanbul: İst. Üni. Yay.
- Tulum, Mertol.(1971) *Sinan Paşa: Tazarrû-nâme*.Ankara: MEB Yay.
- Türkçe Sözlük* (2005) 10. Baskı. Ankara: TDK Yay.
- Yüce, Nuri.(1993) *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK Yay.
- Kalkışım, Muhsin.(1994) *Şeyh Galib Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Webster's Dictionary of Synonyms*. Mass.: Springfield.